

4.2 VZDĚLANOST V PRAZE

Petra Špačková

Vzdělanostní úroveň je důležitým ukazatelem při hodnocení vertikální diferenciacie struktury obyvatelstva (Machonin a kol. 2000), zejména jeho sociálního statusu. Úroveň vzdělanosti je z hlediska dostupnosti statistických dat nejhodnějším indikátorem vyspělosti územních jednotek a jejich kulturní úrovně. Z výsledků sčítání lidu je zřejmé, že podíl obyvatel se základním vzděláním v Praze mezi lety 1950 a 2011 dramaticky poklesl a naopak výrazně narostl podíl vysokoškolsky vzdělaných obyvatel. Na jedné straně totiž s rostoucí dostupností vyšších stupňů vzdělání pro širší vrstvy obyvatel přibývá počet úspěšných absolventů středních a vysokých škol. Na straně druhé pak dochází k postupnému vymírání staršího obyvatelstva s nižším (převážně základním) vzděláním (Wahla 1988). Praha je přitom vzhledem ke své dominantní pozici dlouhodobě jedním z hlavních center vzdělanosti v Česku (Puldová 2011). Cílem mapy je popsat diferenciaci vzdělanostní úrovně obyvatel hlavního města Prahy na úrovni katastrů v letech 1980 a 2011. Zaměřuje se rovněž na proměnlivost/setrvačnost prostorového vzorce vzdělanostní struktury v posledních třiceti letech. Mapa volně navazuje na popis diferenciacie sociálního statusu v meziválečném období (viz mapový list sekce B 4.1 Sociální status obyvatel meziválečné Prahy).

Specializovaná mapa vychází z dat ze Sčítání lidu, domů a bytů konaných v letech 1980 a 2011. V roce 1980 proběhlo první sčítání, které zachycuje celé území dnešní Prahy (v 70. letech proběhlo významné rozšíření Prahy o obce v jejím dosavadním zázemí), což umožňuje dobře porovnat proměnu prostorových vzorců. V obou mapách jsou sledovány stejné ukazatele, které charakterizují úroveň vzdělanosti. Jednak je popisováno složení obyvatelstva podle dosaženého stupně jeho vzdělání (základní, středoškolské bez maturity, středoškolské s maturitou a vysokoškolské). Dále hodnotíme vývoj a územní diferenciaci průměrného počtu let školní docházky. Tento komplexní ukazatel popisuje celkovou úroveň vzdělanosti obyvatel v daném území, když zohledňuje všechny stupně vzdělání a každému přiřazuje jinou váhu. Ukazatel vyjadřuje odhad, kolik let se vzdělával průměrný obyvatel obce. Váha jednotlivých stupňů vzdělání byla stanovena podle minimálního počtu let, který nejméně musí jedinec studovat pro jeho dosažení¹ (viz tabulka 4.2.1). V mapě pro rok 2011 navíc zaznamenáváme měnící se pozici jednotlivých katastrů v rámci města na žebříčku nejvzdělanějších a nejméně vzdělaných katastrů.

Využití dat ze sčítání lidu má však svá metodická úskalí. Za prvé, zatímco v roce 1980 bylo sledováno trvale bydlící obyvatelstvo, data z cenzu z roku 2011 jsou publikována za obvykle bydlící obyvatelstvo. V mnoha územích je přitom poměrně významný rozdíl mezi počtem (a do jisté míry i strukturou) obyvatel obvykle a trvale bydlících. Tato

¹ Doba potřebná pro studium je však částečně zkrácena tím, že se v čase mohla měnit (například povinná školní docházka z 8 na 9 let) a tím, že se liší v různých druzích škol spadajících do stejné kategorie.

disproporce (ve prospěch obvykle bydlícího obyvatelstva) bývá obvykle větší v případě (1) rozvíjejících se lokalit s významnou novou bytovou výstavbou (např. vnitřní suburbánní oblasti v rámci administrativních hranic Prahy) a (2) čtvrtích centra a vnitřního města, kde je vyšší podíl dočasně bydlícího obyvatelstva (zejména mladých lidí nebo cizinců). Za druhé, kvalita dat ze sčítání 2011 je snížena velmi vysokým podílem osob s nezjištěným vzděláním (v některých čtvrtích dosahuje dokonce 20–30 %). Pro zajištění srovnatelnosti dat v dlouhodobé perspektivě byly počty osob s daným vzděláním vždy vztaženy k populaci starší 15 let se zjištěným vzděláním.

Stupeň vzdělání	1980		Stupeň vzdělání	2011	
	Počet let školní docházky	Podíl kategorie*		Počet let školní docházky	Podíl kategorie*
Základní vzdělání		31,1 %			11,6 %
Bez vzdělání	5,0 let	0,2 %	Bez vzdělání	5,0 let	0,2 %
Základní vzdělání	8,0 let	31,0 %	Základní vč. neukončeného	8,5 let	10,3 %
Středoškolské vzdělání bez maturity		31,6 %			22,7 %
Učňovské	10,5 let	21,3 %	Střední vč. vyučení (bez maturity)	11,5 let	22,3 %
Odborné bez maturity	11,5 let	10,4 %			
Středoškolské vzdělání s maturitou		24,9 %			39,4 %
Úplné střední všeobecné	12,5 let	7,1 %	Úplné střední (s maturitou)	12,5 let	33,4 %
Úplné střední odborné	12,5 let	17,5 %	Nástavbové studium	13,5 let	3,6 %
Podnikové instituty	14,0 let	0,3 %	Vyšší odborné vzdělání	15,5 let	2,4 %
Vysokoškolské		12,3 %			26,4 %
Vysokoškolské	18,0 let	12,3 %	Bakalářské	15,5 let	3,8 %
Bohoslovecké	17,5 let	0,05 %	Magisterské	18,0 let	20,6 %
			Doktorské	21,5 let	2,0 %
Celkem		100 %			100 %

Tabulka 4.2.1: Vzdělanostní struktura obyvatel Prahy a počet let školní docházky podle dosaženého stupně vzdělání v letech 1980 a 2011

Zdroj: ČSÚ, 1980, 2011

Poznámka: * Podíl na obyvatelstvu se zjištěným vzděláním. Podíl obyvatel s nezjištěným vzděláním je 1,2 % v roce 1980 a 10,4 % v roce 2011.

Na úrovni celého území Prahy došlo mezi lety 1980 a 2011 ke zvýšení úrovně vzdělanosti. Výrazně vzrostl podíl obyvatel s vysokoškolským vzděláním (dokonce více než dvojnásobně) a středoškolským vzděláním s maturitou (viz tabulka 4.2.1). Zajímavé je, že přestože v roce 1980 vykazovali muži lepší úroveň vzdělanosti než ženy², do roku 2011 se rozdíl mezi pohlavími prakticky vyrovnaly³. Vzdělanost žen totiž rostla výrazně rychleji než u mužů: například podíl žen s vysokoškolským diplomem se ve sledovaném období více než ztrojnásobil.

Zlepšení vzdělanostní struktury se ve čtvrtích Prahy promítlo s různou intenzitou. Hodnocení struktury obyvatelstva podle dosaženého stupně vzdělání je obsaženo v pracích Ouředníčka (1997), který hodnotí vývoj v 70. a 80. letech, a Šnejdové (2006) pro 90. léta. V tomto textu hodnotíme proměnu vzdělanostní úrovně pomocí průměrného počtu let školní docházky. Přestože mezi lety 1980 a 2011 nedošlo v žádném katastru ke snížení hodnoty tohoto ukazatele, nárůst vzdělanostní úrovně však byl výrazně územně diferencovaný. V zásadě je možné vyčlenit čtyři skupiny katastrů na základě proměnlivosti nebo stability jejich pozice v rámci města (viz tabulka 4.2.2).

Za prvé identifikujeme skupinu katastrů, které vykazovaly velmi dobrou vzdělanostní strukturu v obou sledovaných letech. Jde o čtvrti s dlouhodobě velmi vysokým sociálním statutem, které se nachází především v centru a vnitřním městě s kvalitním obytným prostředím (Josefov, Malá Strana, Vinohrady, Dejvice, Střešovice). Druhou skupinu tvoří katastry, ve kterých se vzdělanostní struktura obyvatelstva v posledních třiceti letech výrazně zlepšila. Patří do ní jednak některé čtvrti vnitřního města (Hrdlořezy, Jinonice), ale zejména katastry na okraji Prahy (Lysolaje, Pitkovice, Křeslice), u kterých došlo ke zvýšení vzdělanostní úrovně zejména ve spojitosti s procesem suburbanizace a přistěhování obyvatelstva s vyšším sociálním statutem.

Na druhé straně stojí skupina jednotek, jejichž pozice se v rámci města zhoršuje. Přestože i v nich dochází ke zvyšování úrovně vzdělanosti, je tento proces výrazně pomalejší než ve městě jako celku. Jedná se o čtvrti na okraji Prahy se slabším sociálním statutem (Lahovice, Běchovice, Komořany). Mezi tyto čtvrti patří ale i katastry se sídlištní zástavbou, které v roce 1980 patřily k těm nejvzdělanějším (Háje, Strážkov, Kobylisy, Krč). Poslední skupinou jsou pak čtvrti s dlouhodobě velmi špatnou vzdělanostní strukturou, které se v obou letech řadily mezi nejhorší jednotky. Sem zařazujeme především okrajové katastry Prahy, kde nedošlo k většímu rozvoji bytové výstavby a kterým tak do velké míry zůstal jejich venkovský charakter (Cholupice, Lochkov, Třebonice).

² Srovnej například podíl vysokoškolsky vzdělaných mužů (18 %) a žen (8 %).

³ Průměrný počet let školní docházky je u mužů i žen shodný (12,9 roku). Zůstávají však nadále rozdíly v podílu obyvatel s vysokoškolským vzděláním, který je v případě mužů nadále o několik procentních bodů vyšší. Na druhé straně u žen zaznamenáváme výrazně vyšší podíl osob se středoškolským vzděláním s maturitou.

Stupeň vzdělání	1980		2011	
	Počet let školní docházky	Podíl obyvatel s vysokoškolským vzděláním*	Počet let školní docházky	Podíl obyvatel s vysokoškolským vzděláním*
<i>Katastry s dlouhodobě velmi dobrou vzdělanostní strukturou¹</i>				
Hradčany	12,0 let	21 %	14,6 let	45 %
Dejvice	12,2 let	22 %	14,3 let	39 %
Josefov	12,0 let	19 %	14,3 let	37 %
<i>Katastry s výrazně zlepšující se pozicí v rámci města dle vzdělanosti²</i>				
Hrdlořezy	9,9 let	4 %	14,5 let	42 %
Lysolaje	11,0 let	13 %	14,4 let	41 %
Jinonice	10,7 let	6 %	14,2 let	39 %
<i>Katastry s výrazně zhoršující se pozicí v rámci města dle vzdělanosti³</i>				
Lahovice	10,6 let	7 %	12,4 let	13 %
Běchovice	10,5 let	6 %	12,6 let	16 %
Hloubětín	10,6 let	7 %	12,7 let	19 %
<i>Katastry s dlouhodobě velmi špatnou vzdělanostní strukturou⁴</i>				
Cholupice	9,6 let	1 %	11,9 let	10 %
Nedvězí	9,5 let	2 %	12,4 let	12 %
Královice	9,4 let	0,5 %	12,4 let	17 %

Tabulka 4.2.2: Vzdělanostní struktura obyvatel vybraných katastrů v Praze a počet let školní docházky podle dosaženého stupně vzdělání v letech 1980 a 2011

Zdroj: ČSÚ, 1980, 2011

Poznámka: V tabulce jsou zobrazeny katastry s nejvyšší, resp. nejnižší úrovní vzdělanosti v dané skupině katastrů v roce 2011.

* Podíl na obyvatelstvu se zjištěným vzděláním.

¹Katastry, které byly mezi čtvrtinou katastrů s nejvyšší úrovní vzdělanosti v obou sledovaných letech.

²Katastry, u kterých došlo k výraznému zlepšení pozice katastru v rámci města (posun nejméně o 25 míst vzhůru v pořadí katastrů dle průměrného počtu let školní docházky).

³Katastry, u kterých došlo k výraznému zhoršení pozice katastru v rámci města (posun nejméně o 25 míst dolů v pořadí katastrů dle průměrného počtu let školní docházky).

⁴Katastry, které byly mezi čtvrtinou katastrů s nejnižší úrovní vzdělanosti v obou sledovaných letech.

Literatura:

MACHONIN, P., GATNAR, L., TUČEK, M. (2000): Vývoj sociální struktury v české společnosti. Sociologický ústav AV ČR, Praha.

OUŘEDNÍČEK, M. (1997): The Development of the Educational Structure of Prague. Acta Universitatis Carolinae Geographica, Supplementum, s. 227–233.

PULDOVÁ, P. (2011): Vzdělanostní struktura. In: Ouředníček, M., Temelová, J., Pospíšilová, L. eds.: Atlas sociálně prostorové diferenciacie České republiky. Karolinum, Praha, s. 27–33.

ŠNEJDOVÁ, I. (2006): Změny ve vzdělanostní struktuře obyvatelstva Pražského městského regionu. In: Ouředníček, M. ed.: Sociální geografie Pražského městského regionu. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, s. 114–127.

WAHLA, A. (1988): Geografie vzdělání obyvatelstva. Státní pedagogické nakladatelství, Praha.

Zdroje dat:

ČSÚ (1980): Databáze výsledků ze Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 11. 1980. Elektronická databáze dat. Český statistický úřad, Praha.

ČSÚ (2011): Databáze výsledků ze Sčítání lidu, domů a bytů k 26. 3. 2011. Elektronická databáze dat. Český statistický úřad, Praha.